

FRA RACE TIL ETNICITET

UNESCO OG DEN MENTALE INGENIØRKUNST I DANMARK 1945-65

■ POUL DUEDAHL

I kølvandet på Anden Verdenskrigs ødelæggelser opstod de Forenede Nationer (FN) og organisationens arbejde med at skabe fred og kollektiv sikkerhed. FN's charter blev underskrevet i juni 1945 i San Francisco og trådte i kraft i oktober, og dokumentet udtrykte sit menneskesyn med medlemslandenes bekendelse til "fundamental human rights, in the dignity and worth of the human person, in the equal rights of men and women".¹

Organisationens midler til at sikre sådanne rettigheder i hele verden, og ad den vej skabe grundlag for international fred og sikkerhed, var først og fremmest af magtpolitisk og økonomisk karakter. Men der var samtidig en erkendelse hos organisationens grundlæggere af, at hvis freden skulle være vedvarende, måtte den have støtte i befolkningerne og basere sig på en oprigtig solidaritet mellem mennesker. Det kunne kun ske ved aktivt at promovere og opmuntre til respekt for fælles rettigheder for alle mennesker uanset deres forskelligheder, og til det formål blev United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) oprettet ved et møde i London den 16. november 1945. Organisationens forfatning blev formuleret, vedtaget og underskrevet af 44 medlemslande, herunder Danmark. De første ord i forfatningens præambel har siden udgjort fundamentet for særorganisationens arbejde og er sågar indhugget i sten i forhallen i den nuværende UNESCO-bygning i Paris: "Since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defenses of peace must be constructed".²

UNESCO blev med andre ord sat i verden for at gennemføre et stykke mental ingeniørkunst, der skulle ændre tankegangen hos mennesker overalt på kloden. Men hvordan skaber man fred i menneskers sind i praksis? Og hvad sker der, når initiativer, som er blevet til omkring et mødebord i London eller Paris, overføres til et specifikt medlemsland og skal udføres af mennesker, som ofte ikke har været med til at formulere dem?

1 *Charter of the United Nations, June 26, 1945, entered into force Oct. 24, 1945, præamblen.*

2 UNESCO: *Constitution of the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. Adopted in London on 16 November 1945, præamblen.* Desuden Denis Mylonas: *La genèse de l'UNESCO. La Conférence des ministres alliés de l'éducation (1942-1945)*, Genève: Emile Bruylant 1976, s. 355-407.

Denne artikel fokuserer på et konkret eksempel, nemlig UNESCO's raceprogram, der lige fra oprettelsen af UNESCO stod centralt i organisationens arbejde med at skabe en mentalitetsændring. Det presserende behov for at granske racebegrebet skyldes, at det havde været anvendt til at legitimere et folkemord lige i Europas hjerte, og bl.a. fordi UNESCO endnu først og fremmest var en vestligt forankret organisation, stod netop Holocaust som det ultimative symbol på alt det, som FN-systemet var sat i verden for at bekæmpe. Desuden blev racebegrebet fortsat anvendt til at legitimere kolonialisme, segregation og forskelsbehandling.

Det er klart, at virkningen af sådan et initiativ tager sig forskelligt ud, alt efter hvor man kigger hen. For UNESCO's medlemslande havde jo deres egne historiske, økonomiske, sociale, kulturelle og religiøse grunde til at søge om optagelse i organisationen og hver deres dagsorden i forhold til de initiativer, som organisationen lancerede. Det er således påfaldende, hvordan de selvsamme pamfletter om racebegrebet, som UNESCO publicerede i løbet af 1950'erne, på den ene side fik Sydafrika til at trække sig fra organisationen igen, fordi politikerne dér mente, at den blandede sig i interne forhold, og på den anden side blev flittigt anvendt af Brasilien til at promovere landet som det idealsamfund, andre lande burde kopiere, fordi selvforståelsen hér var, at Brasilien var et land uden racisme. Alt imens var USA præget af skarpt opdeltede fronter – fra de meget positive antropologer på Colombia University i New York til de stærkt skeptiske på Harvard University i Boston, og fra de lydhyre skoledistrikter på den amerikanske østkyst til de skeptiske i Syden og på Vestkysten, særlig i Los Angeles, hvor der en overgang blev iværksat et totalforbud mod anvendelsen af UNESCO's publikationer.³

Dermed også sagt, at raceprogrammet ikke specifikt var målrettet Danmark, som er det land, denne artikel har som formål at følge virkningshistorien i. Faktisk kan man forestille sig, at den danske selvopfattelse – bl.a. i lyset af redningen af de danske jøder i oktober 1943 – var, at der slet ikke var brug for sådan et initiativ i landet og at det derfor var temmelig svært for UNESCO at gennemføre en mentalitetsændring netop her. Også uanset at undersøgelser af raceantropologiens danmarkshistorie viser, at det biologisk forankrede menneskesyn – herunder ideen om højere- og laverestående racer – var lige så dominerende hos dyrkere af antropologien i Danmark, som det var i andre europæiske medlemslande, og spillede en rolle i legitimeringen af landets rolle som kolonimagt i Grønland og indgik tidens lærebøger i gymnasie- og folkeskolen.⁴

3 Michelle Brattain: "Race, Racism, and Antiracism: UNESCO and the Politics of Presenting Science to the Post-war Public", *American Historical Review* 112, 2007, s. 1386-1413 og Anthony Q. Hazard: *Postwar Anti-Racism. The United States, UNESCO, and "Race", 1945-1968*, New York: Palgrave Macmillan 2012.

4 Poul Duedahl: "Raceantropologi i Grønland", *Historisk Tidsskrift* 104 (2), 2003, s. 335-358; Poul Duedahl: "Franske fristelser og brasilianske ben. Fra dansk raceantropologis fødsel og død", i Poul Duedahl m.fl. (red.): *Biologismer. Den Jyske Historiker* 112, Århus: Århus Universitetsforlag 2006, s. 40-66 samt Poul Duedahl: *Fra overmenneske til UNESCO-menneske. En*

Det forhold, at Danmark med sin underskrift under FN's konvention mod racediskrimination af 1965 officielt accepterede at kriminalisere racediskrimination, indikerer omvendt, at der i perioden 1945-65 rent faktisk vil kunne spores en virkningshistorie.⁵ Artiklens opgave er med andre ord at finde frem til virkningernes omfang.

METODISKE OVERVEJELSER

Virkningshistorie optager både historikere, samfundsvidenskabsfolk, organisationer og medlemsstater. Historikere som Akira Iriye, Mark Mazower og Kiran Klaus Patel har med større eller mindre held forsøgt at skrive specifikke, internationale organisationers virkningshistorie, dog alle uden brug af en let gennemskuelig og efterlignelig metodisk model. Organisationerne laver derimod løbende analyser af effekterne af deres indsats på konkrete områder og dertil egentlige manualer for, hvordan analyser af virkningshistorien – de såkaldte "*impact studies*" – bedst føres ud i livet. Interessen handler ikke så meget om at vise, hvor vidt eksistensen af internationale organisationer gør en forskel, for det gør de alene ved deres blotte eksistens, men derimod effekternes omfang og dermed hvad det helt præcis er, befolkningerne i medlemslandene får for pengene.⁶

Jeg har ladet mig inspirere af en metode, som anvendes af de internationale organisationer selv og som er udformet af evalueringsekspertene Frans Leeuw og Jos Vaessen med henblik på at evaluere effekterne af internationale organisationers initiativer. Jeg følger den på ingen måde til punkt og prikke. Det skyldes, at en grundig analyse bl.a. må redegøre for det, analytikerne kalder "støj". Det vil sige alle de "konkurrerende" initiativer, som eksisterede i samtiden, og som jo også kan have haft betydning for en given virkning, uden at de nødvendigvis er sat i verden af en international organisation. Sådant en analyse er meget omfattende og pladskrævende. Derfor fremlægger jeg i denne artikel alene centrale steder i tidens dokumenter, hvor der er direkte referencer til UNESCO, også selv om sådan en fremgangsmåde uvægerligt giver et mere konservativt estimat af følgevirkningerne af UNESCO's initiativer.

Et problem med de skabeloner for "*impact studies*" som anvendes af de internationale organisationer selv, er desuden, at de som regel arbejder med evaluering af korte åremål og med projekter, som lige er afsluttet eller omtrent ved vejs ende. Det betyder, at analytikerne kan finde frem til, om et givet initiativ har

begrebshistorisk analyse af overgangen fra et biologisk til et kulturelt forankret menneskesyn i det 20. århundrede [upubliceret ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet], 2007.

5 *Betænkning om forbud mod racediskrimination. Afgivet af det af Justitsministeriet den 23. august 1966 nedsatte udvalg. Betænkning nr. 553, 1969.*

6 Både FN-systemet og en perlerække af de andre store internationale organisationer står bag denne fælles manual: Frans Leeuw og Jos Vaessen: *Impact Evaluations and Development. NONIE Guidance on Impact Evaluation*, Washington DC: NONIE—The Network of Networks on Impact Evaluation 2009.

haft en effekt gennem f.eks. observationer og spørgeskemaundersøgelser. I dette tilfælde ville det have været oplagt i 1950'erne og 1960'erne at spørge ind til og spore ændringer i befolkningernes holdninger for ad den vej at få et indtryk af effekten af UNESCO's mentale ingeniørkunst. Det lader sig imidlertid ikke længere gøre, eftersom mange mennesker fra de år allerede er døde og borte, mens resten uvægerligt ser anderledes på deres holdninger, når de bliver bedt om at se tilbage, end de gjorde dengang, de endnu var en del af tiden. Der er således kun dokumenterne tilbage, og dem, der i samtiden producerede dokumenter, var ikke den befolkning, som jeg ønsker at måle effekten på, men derimod alle dem, der agerede formidlere af UNESCO's initiativer og som altså befandt sig på rejseruten mellem UNESCO's hovedkvarter i Paris og befolkningen i Thisted og Skelskør. Når vi taler om UNESCO's raceprogram drejer det sig først og fremmest om Undervisningsministeriet, Den Danske UNESCO Nationalkommission, universitetsansatte i form af antropologer, etnografer, historikere og geografer, foruden gymnasieskolen og folkeskolen samt en række massemedier, som i den periode først og fremmest havde form af bøger, tidsskrifter, aviser og dagblade.

I denne artikel har jeg – igen af pladshensyn – valgt kun at fokusere på dokumenter produceret af Den Danske UNESCO Nationalkommission for derigennem at få et indblik i dens syn på UNESCO og dens raceprogram. Nationalkommissionen er valgt, fordi den er den centrale instans, der har videredistribueret viden om UNESCO til andre interessenter i Danmark. Den var en del af Undervisningsministeriet og dens dokumenter afspejler således det officielle Danmarks syn på UNESCO og afslører hvilke prioriteringer, der er gjort med hensyn til specifikke initiativer. Desuden fokuserer jeg på de danske læger, som interesserede sig for og underviste i antropologi. Det skyldes, at det netop var antropologien, først og fremmest den fysiske antropologi, som raceprogrammet var sat i verden for at revolutionere, ligesom antropologien – dvs. læren om mennesket – var den videnskabsgren, der havde autoritet til at udstikke den rette sandhed om mennesket. Antropologien er således en prisme, der indfanger, hvilken viden der spredte sig om menneskets oprindelse, inddeling og værdi via lærebøger til uddannelsessystemet og ad den vej blev hvermandseje.

UNESCO'S RACEPROJEKT

Holocaust, segregation og kolonialisme var anledningen til FN's forsøg på at nedskrive en række menneskerettigheder med gyldighed for verdens befolkning. Derfor nævnte også UNESCO's præambel specifikt "the doctrine of the inequality of men and races" som ét af de onder, organisationen skulle bekæmpe.⁷

En central del af den programerklæring, som organisationens første generaldirektør Julian S. Huxley (1887-1975) forfattede året efter, omhandler da netop

7 UNESCO: *Constitution of the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. Adopted in London on 16 November 1945*, præambelen.

også kampen mod "racialism" forstået som forskelsbehandling på baggrund af biologiske forskelle. Organisationens rolle var at sætte ind med praktiske initiativer, og den allerførste opgave bestod i at udforme en præcis definition af racebegrebet baseret på de seneste videnskabelige facts.⁸

Når Huxley var så sikker på, at lighedstanken var den videnskabeligt gyldige, skyldes det, at han selv var forfatter til et værk om racebegrebet, hvori han gjorde op mod ideen om, at der fandtes værdiforskellige racer.⁹

Hans personlige kendskab til området gjorde ham samtidig i stand til straks at udpege den ekspert, der kunne stå i spidsen for udformningen af en erklæring. På den tid befandt der sig i Brasilien nemlig en række forskere, hvis resultater, han mente, UNESCO kunne drage nytte af. Først og fremmest den brasilianske antropolog Arthur Ramos (1903-1949), der i mellemkrigstiden havde gjort sig bemærket med et studie af afro-brasilianeres forhold i landet, der fremstod som en opskrift på, hvordan folk med forskellig baggrund kan leve problemfrit side om side. Arthur Ramos passede i det hele taget ind i UNESCO rekrutteringsstrategi, som gik ud på at finde forskere, som arbejdede inden for rammerne af FN's etiske retningslinjer, og som kunne levere konstruktive løsningsforslag, når de gjaldt om at skabe fred i menneskers sind. Derfor blev han hentet ind fra Brasilien som den, der skulle stå i spidsen for UNESCO's raceprojekt.¹⁰

Ramos samlede et lille team af nære bekendte, alle kulturforskere, som delte hans gode vilje til at skabe en fælles, universel afvisning af racehierarkier. Blandt dem den endnu ukendte fransk-belgiske etnograf Claude Lévi-Strauss (1908-2009) og dennes tidligere kollega fra Colombia University, den engelsk-amerikanske antropolog M.F. Ashley Montagu (1905-1999), der som Julian Huxley havde skrevet et stærkt kritisk værk om racebegrebet.

Men inden arbejdet rigtig var kommet i gang døde Ramos, og hans kollega, den schweizisk-amerikansk-argentinske etnograf Alfred Métraux (1902-1963), der ligeledes var kender af brasilianske samfundsforhold, blev ansat i hans sted. Métraux gik straks i gang med at koordinere arbejdet, og i forsøget på at få afdækket de videnskabelige fakta om biologiske racer offentliggjorde UNESCO i 1950 en erklæring med Montagu som hovedforfatter og med de øvrige som kommentatorer. Erklæringen, der straks blev lækket til verdenspressen, karakteriserede racer som en social myte. En myte, fordi alle mennesker har samme udspring, er

8 Julian S. Huxley: *UNESCO. Its Purpose and its Philosophy*, London: Preparatory Commission of the UNESCO, 1946, s. 7-21.

9 Julian S. Huxley og A.C. Haddon: *We Europeans. A Survey of "Racial" Problems*, London 1935, s. 287.

10 Miguel Vale de Almeida: *An Earth-Colored Sea. 'Race', Culture, and the Politics of Identity in the Postcolonial Portuguese-Speaking World*, New York: Berghahn Books 2004, kapitel 2; Marcos Chor Mayo: "UNESCO and the Study of Race Relations in Brazil", *Latin American Research Review* 36 (2), 2001, s. 118-136 samt 323.1 (Race Question and Protection of Minorities), UNESCO Archives, Paris.

biologisk set temmelig ens og ikke vælger partnere ud fra biologiske kriterier, men på grund af følelsen af kulturel samhørighed. Eksperterne anbefalede derfor helt at afskaffe brugen af racebegrebet, for i stedet anvende betegnelsen ”etnisk gruppe”, der netop fremhævede det kulturelle tilhørsforhold, som de netop mente dikterede udbredelsen af gener.¹¹

Erklæringen blev straks kritiseret for at være forsimplet, og især udelukkelsen af fysiske antropologer og andre naturvidenskabsfolk i ekspertpanelet gjorde det let at angribe organisationen for at være lige så totalitær som de regimer, den gjorde op med.¹²

UNESCO følte sig truet på troværdigheden og valgte straks at imødegå kritikken. Det skete ved, at Métraux indkaldte verdens førende genetikere og fysiske antropologer for at få deres bud på racebegrebets videnskabelighed. Men da man på forhånd udelukkede de forskere, der ikke delte tanken om lighed mellem verdens befolkningsgrupper, blev den nye erklæring fra 1951 omtrent en gentagelse af den gamle, bare holdt i mindre kategoriske vendinger. Den benægtede ganske vist ikke eksistensen af større racegrupper, der kom til udtryk i ydre fysisk forskellighed så som forskellig hudfarve, men gjorde det endegyldigt af med fortidens hierarkisering af dem, fordi raceopdelingen ikke omfattede mentale forskelle.¹³

Claude Lévi-Strauss blev året efter ansat i en afdeling i UNESCO, der skulle samle verdens samfundsvidenskaber i kampen mod den biologiske menneskeopfattelse. Samtidig udgav han værket *Race et Histoire*. Værkets budskab var, at inddelingen af menneskeheden i kulturer var den eneste meningsfulde, at verdens kulturer var principielt ligeværdige, og at de havde ret til at overleve. Værket blev, i kølvandet på hans berømmelse på andre områder, med ét UNESCO's bedst sælgende, en klassiker for antiracist, pligtlæsning i franske gymnasieskoler og et symbol på efterkrigstidens menneskeopfattelse og brug af etnicitetsbegrebet fremfor racebegrebet.¹⁴

I det hele taget fik erklæringerne og det massive antal pamfletter, som Alfred Métraux sørgede for fulgte i deres kølvand, temmelig stor medieopmærksomhed, og de blev hjulpet godt på vej af en generel konsensus i den videnskabelige verden om fremover i det mindste at arbejde inden for rammerne af FN's menneskeret-tighedserklæring. De mange nye medlemslande, der opstod i forbindelse med af-

11 "Statement on race. Paris, July 1950", *Four statements on the race problem*, UNESCO 1969, s. 30-35.

12 "UNESCO on Race", *Man*, oktober 1950 samt Claudio Pogliano: "'Statements on Race' dell'UNESCO - Cronica di un Lungo Travaglio", *Nuncius. Annali di Storia della Scienza*, 16 (1), 2001, s. 347-391.

13 "UNESCO on Race", *Man*, oktober 1950.

14 Jennifer Platt: *Fifty Years of the International Social Science Council*, Paris: ISSC 2002, s. 7-20, *The Social Sciences. UNESCO and its Programme*, 12, Paris: UNESCO, 1955, s. 16-27 og Claude Lévi-Strauss: *Race and History*, Liège: UNESCO 1952.

koloniseringen, forstærkede denne tendens, og nye ekspertmøder i 1964 og 1967 blev derved blot mere eller mindre en gentagelse af, hvad man allerede én gang havde vedtaget. Dem, der protesterede – som visse tyske, amerikanske og syd-afrikanske forskere – lukkede sig ude af det gode selskab.¹⁵

Tager man et helt overordnet kig på virkningshistorien, dvs. som den så ud hos UNESCO og i de ledende, intellektuelle cirkler, så fremstår raceprogrammet og overgangen fra "overmenneske" til "UNESCO-menneske" altså umiddelbart som en enestående succes. Programmet er derfor også ét, som man internt i organisationen sjældent undlader at bryste sig af i forbindelse med jubilæer og officielle taler. Når det gælder initiativernes lokale virkningshistorie, så er der til gengæld helt anderledes tavst. For sagen er, at vi faktisk ikke ved særlig meget om den. Netop derfor giver det mening at følge virkningshistorien i et land, i dette tilfælde Danmark, og se, om der er noget, der indikerer, at programmet skabte fred i menneskers sind.

DANMARKS TILSLUTNING TIL UNESCO

Efter den tyske besættelse af Danmark var der en udpræget vilje i Folketinget til at påtage sig de forpligtelser, som FN krævede. Alle partier med undtagelse af Det Radikale Venstre tilsluttede sig medlemskabet, og organisationen oplevede i de første år stor opbakning. Også i befolkningen kunne man spore velvilje at dømme efter de fredsforeninger, der skød op. Det var imidlertid de færreste, der havde en præcis viden om, hvad FN's særorganisationer stod for eller kunne udtale navnet på dem. UNESCO var ingen undtagelse. Kun nogle få dagblade gav plads til en kortfattet, officiel meddelelse om, at organisationen var oprettet.¹⁶

Danmarks officielle tilslutning til organisationen blev givet på det stiftende møde i London af kontorchef i Undervisningsministeriet Albert Michelsen. På Danmarks vegne erklærede han, at landet gik ind for organisationens overordnede principper om verdensbroderskab og internationalisering, og han udtrykte håb om, at Danmark gennem sin tilslutning igen kunne indgå i det internationale samfund i kølvandet på krigen.¹⁷

En interessant omstændighed ved tilslutningen er, at den blev givet med en tilføjelse om, at det officielle Danmark forventede, at organisationen i første omgang skulle tage sig af rekonstruktionen af biblioteker, museer og kunstmuseer i

15 Poul Duedahl: "From Racial Strangers to Ethnic Minorities: On the Socio-Political Impact of UNESCO, 1945-60", i Gregory A. Katsas (red.), *Current Issues in Sociology*, Athen: Athens Institute for Education and Research 2012, s. 155-166.

16 F.eks. Hans Ebbesen: "UNESCO – en ny verdensorganisation", *Aalborg Stiftstidende*, 4.8.1946. Desuden Kristine Midtgaard: *Småstat, magt og sikkerhed. Danmark og FN 1949-65*, Viborg: Syddansk Universitetsforlag 2005, s. 39-85 samt *FN, verden og Danmark*, København: Dansk Udenrigspolitisk Institut 1999, s. 33-41.

17 *Conférence des Nation Unies en vue de la création d'une organisation pour l'éducation la science et la culture, tenue à Londres, du 1er au 16 novembre 1945*, UNESCO Archives, Paris.

kølvandet på krigens ødelæggelser. Denne noget snævre tilgang til UNESCO's arbejde kom efterfølgende til udtryk i Danmarks tilbud om at reorganisere de jødiske biblioteker i Europa, trykke skolebøger til de lande, hvis undervisningsvæsen var ødelagt i krigsårene, og tilbyde ophold for universitetsstuderende fra krigshærgede lande.

Opfattelsen af Danmark som kultureksportland var tæt forbundet med den selvopfattelse, at "det danske undervisningsvæsens høje standard, den danske videnskabs anerkendte dygtighed og Danmarks kulturelle niveau" var forbillede for andre lande.¹⁸ Derfor var det de andre lande, der skulle drage nytte af erfaringer, man allerede havde gjort sig i Danmark. Samtidig var det holdningen blandt de danske delegerede, at finkulturelle opgaver ville hæve UNESCO's anseelse og komme organisationen til nytte, når den skulle gennemføre sine varige opgaver. I holdningen lå også en lurende frygt for, at UNESCO gik hen og blev en international "diskussionsklub" i lyset af Julian Huxleys ambitiøse programmerklæring.¹⁹

Danmarks tilslutning til UNESCO blev ratificeret og trådte i kraft den 4. november 1946.

NATIONALKOMMISSIONEN OG DENS PRIORITERINGER

Hvert medlemsland skulle i henhold til forfatningen nedsætte en nationalkommission, der havde til opgave at rådgive regeringen, formidle kontakten mellem regeringen og UNESCO og fremme organisationens arbejde. Men endnu i sommeren 1947 var der ikke oprettet en kommission i Danmark. I stedet tog Undervisningsministeriet sig af kommunikationen. "Kan vi være det bekendt?" spurgte en politisk kommentator som en slags konstatering af, at der manglede en oprigtig interesse i ministeriet for UNESCO's arbejde.²⁰

Først i september 1947 blev Den Danske UNESCO Nationalkommission nedsat. Den bestod af 12 medlemmer, heriblandt filologiprofessor Carsten Høeg, franskprofessor Andreas Blinkenberg og professor i rationel mekanik Jakob Nielsen. Dertil kom et repræsentantskab, der ifølge retningslinjerne fra hovedorganisationen skulle bestå af en række "eksperter" fra det civile samfund og fra relevante ministerier, hvis medlemmer kunne indkaldes ved særlige lejligheder. I praksis var det skiftende embedsmænd og udefrakommende repræsentanter for organisationer og foreninger, interessegrupper, medieverdenen og uddannelsessektoren – herunder for universiteterne og deres forskellige faggrene. Ved at inkludere dem blev der skabt et slags loyalitetsbånd. UNESCO's tanke var at lukrere på den autoritet, de enkelte repræsentanter sad inde med, få adgang til nedsivning i uddannelsessystemet af UNESCO's ideer, gøre brug af deres ekspertviden

18 Hans Ebbesen: "UNESCO – en ny verdensorganisation".

19 "Beretning til Undervisningsministeriet fra den danske Delegation til UNESCOs 1. Generalforsamling i Paris, November-December 1946", Statsbiblioteket.

20 Gert Hammerby: "UNESCO i offensiven", *Social-Demokraten*, 5.7.1947.

og binde dem til FN-systemets fundamentale principper. Repræsentanterne blev holdt informeret om organisationens arbejde, men de havde ikke de samme muligheder for indflydelse på den danske UNESCO-politik som kommissionen.²¹

Undervisningsminister Mads Rasmussen Hartling blev nationalkommissionens første formand og som bevilgende myndighed en magtfuld formand, da kommissionen var hæmmet af det ejendommelige forhold, at den ikke selv disponerede over penge. Fuldmægtig i Undervisningsministeriet Hans Kjems blev sekretær og daglig leder og blev af en udenforstående karakteriseret som "the secretary who really is the commission".²²

Ser man ned over indholdet af nationalkommissionens arkiv, går ordene fra mødet i London igen i kommissionens arbejde i det første tiår. Initiativerne støttede op om opfattelsen af Danmark som et land med et økonomisk-kulturelt overskud, der eksporterede viden. Kommissionen støttede en række kulturelle formål i forbindelse med genopbygningsarbejdet i andre lande og tilskyndede til ophold i Danmark for repræsentanter for lande, der havde behov for viden om f.eks. restaurering, konservering, undervisning, medier, administration og biblioteksvæsen.²³

Den kultureksporterende tilgang fortsatte efter, at UNESCO havde iværksat en række initiativer, som Danmark kunne få glæde af. Formentlig ligger der ikke kun et positivt selvbillede i det forhold, men også en skepsis over for organisationens civilisatoriske funktion, en følelse af at organisationens budskaber druknede i bjerge af papir foruden et element af passivitet. "Den Danske UNESCO Nationalkommission har sikkert ikke været så aktiv, som den burde have været" indrømmede Carsten Høeg i 1949, "og den danske presse og den danske skole har også meget at indhente her".²⁴

Det spillede også en rolle, at der lige før krigsafslutningen var stiftet en meget synlig, privat organisation i Danmark, Fredsvennernes Hjælpearbejde, hvis styregruppe repræsenterede et bredt spektrum af det danske kulturelle og sociale liv. Fra 1949, da den første krigsnød var ovre, ændrede organisationen navn til Mellemløst Samvirke, satse på at promovere international forståelse og så en mulighed for at tage aktiv del i genopbygningsarbejdet i Europa gennem tæt

21 Statutter for Den Danske UNESCO Nationalkommission, bekendtgørelse nr. 19 af 18. december 1946, Det Kongelige Bibliotek, København (KB).

22 Brev fra Hans Henrik Færkel (Foreningen Norden) til Richard M. Perdw (Department of Education, UNESCO) 21.10.1950, 371.671:93 A 074(493) "50", UNESCO Archives, Paris. Desuden Erik Roelsgaard: "UNESCO, en Aarsunge", *Social-Demokraten*, 16.10.1947 og Carsten Høeg: "UNESCO og Danmark", *Information*, 13.6.1949.

23 Journal 1-4 (1949-51), Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, Rigsarkivet, København (RA).

24 Carsten Høeg: "UNESCO og Danmark". Desuden Carsten Høeg: "Viden og videnskab under F.N.s beskyttelse", *Frit Danmark*, 9 (5), 1950, s. 4-8; M.S.: "Er UNESCO et uhyre?", *Information*, 8.8.1950; Erik Seidenfaden: "Kultur-uhyet", *Information*, 9.8.1950 og Helga Pedersen: "Hvorfor UNESCO?", *Information*, 29.9.1950.

samarbejde med UNESCO. Mellemfolkeligt Samvirke fik et større pengebeløb af Udenrigsministeriet til sin oplysningsvirksomhed om FN's organisationer, og den overtog dermed en del af nationalkommissionens forpligtelser.²⁵

Den Danske UNESCO Nationalkommission mente med god grund, at Danmark med sin tradition for højskoler og aftenskoler kunne betragtes som et foregangsland, når det gjaldt voksenundervisning. Derfor blev der gjort en ekstra indsats på området. I samarbejde med de øvrige nordiske nationalkommissioner arrangerede kommissionen i juni 1949 UNESCO's første internationale konference om voksenundervisning. Den fandt sted i Helsingør med 135 deltagere fra hele verden. Heriblandt den socialdemokratiske undervisningsminister Hartvig Frisch og UNESCO's generaldirektør Jaime Torres Bodet. Arrangementet gav UNESCO presseomtale i Danmark af hidtil uset omfang og lagde grobunden for UNESCO's mange initiativer inden for "adult education" og "life-long learning" siden hen.²⁶

Den kultureksporterende praksis fremkaldte kritik i pressen af, at Danmark ikke fik nok for den halve million kroner, som landet ydede for sit medlemskab, men professor Carsten Høeg imødegik kritikken ved at lade et ord falde om, at man nok hellere måtte "vænne sig til den tankegang, at de lande hvor vesteuropæisk kultur er gammel i gårde, også må yde deres bidrag til, at vesteuropæiske kulturgoder kan blive udbredt til de lande, der har så uendeligt vanskeligere og primitivere levevilkår".²⁷

NATIONALKOMMISSIONEN OG UNESCO'S RACEPROGRAM

På områder hvor kommissionen ikke mente, at den havde noget at bidrage med, forholdt den sig passivt. Det gælder kommissionens arbejde med UNESCO's raceprogram. Dens medlemmer deltog ikke aktivt i arbejdet med det, og efterhånden som erklæringerne og en række pamfletter udkom, blev de betragtet som et stykke oplysning fra hovedorganisationen og taget til efterretning uden diskussion. Et enkelt bevaret eksemplar af den første erklæring har fået tilføjet en understregning af ordene "homo sapiens" og "ethnic groups" som udtryk for, at erklæringen i det mindste blev læst og de væsentligste pointer forstået.

25 Dokumenter i 369.4 A 63-129 (System of Associated Youth Enterprises - Mellemfolkeligt Samvirke), UNESCO Archives, Paris; Hagbart Jonassen: *Mellemfolkeligt Samvirke 1944-1964*, København: Mellemfolkeligt Samvirke 1964, s. 1-5; Kjeld Juul: *Mod nye Grænser. Fra europæisk genopbygning til u-landssamarbejde 1943-1963*, København: Mellemfolkeligt Samvirke 2002, s. 8-17 og 244-245 samt *Rapport om den i Danmark stedfindende oplysningsvirksomhed om FN og særorganisationerne* 1968, s. 8.

26 Johs. Magelund: "Vi er er alle ansvarlige for alle. Indtryk fra Unesco-Konferencen i Helsingør 16.-25. juni 1949", *Højskolebladet*, 1949, s. 306. Desuden Brev fra Jaime Torres Bodet (generaldirektør, UNESCO) til Hans Kjems (Den Danske UNESCO Nationalkommission), 1949, journalsag 15/49, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA.

27 Carsten Høeg: "UNESCO", *Gads Danske Magasin* 46, 1952, s. 382.

Nationalkommissionens vigtigste initiativ i forhold til erklæringerne var at sørge for, at de blev rundsendt til de medlemmer af kommissionen og det tilknyttede repræsentantskab, der kunne have interesse for dem. F.eks. blev den første erklæring den 17. august 1950 sendt til Jakob Nielsen, Carsten Høeg, Andreas Blinkenberg foruden til sociologidocent Peter Skov, psykiatriprofessor Erik Strömngren, sociologiprofessor Theodor Geiger, filosofiprofessor Jørgen Jørgensen, psykologiprofessor Edgar Tranekjær Rasmussen, filosofiprofessor Svend Rannulf, lektor Else-Merete Ross og byretsdommer og senere justitsminister Helga Pedersen fra Danske Kvinders Nationalråd, til det socialdemokratiske folketingsmedlem, landsrettsagfører Edel Saunte samt til journalisten Bene Larsen ved *Berlingske Tidende*.

Sammen med erklæringen fik de tilsendt notatet "Race and Civilisation" skrevet af Alfred Métraux. Notatet introducerede erklæringen, begrundede dens relevans og redegjorde for begrebet racisme, som Métraux karakteriserede som et af de mest foruroligende fænomener i den moderne verden. Det pegede desuden på, at fordommene kun forsvandt, hvis man erkendte, at væsensforskelle mellem mennesker var kulturelt forankrede og ikke biologiske.²⁸

I oktober 1950 blev nationalkommissionen kontaktet af den filologistuderende Ib Magnussen, der viste interesse for erklæringen, og kommissionen sendte ham fem eksemplarer. Magnussen blev kort efter medlem af nationalkommissionen og skrev i løbet af 1950'erne adskilligt om UNESCO's arbejde, inden han nogle år senere blev ansvarlig for og en af hovedarkitekterne bag den såkaldte UNESCO-samling, en etnografisk vandreudstilling, der blev rundsendt til danske folkeskoler, som chef for Statsbiblioteket i Århus. Hans interesse for raceerklæringen synes derimod ikke at have sat sig spor på skrift.²⁹

Magnussens læremester, professor Carsten Høeg, var en af arkitekterne bag Danmarks rolle som kultureksportland og formentlig den eneste af nationalkommissionens medlemmer, der overhovedet omtalte erklæringerne offentligt. Nok fattede han pointen med dem, men han havde samtidig en reservation over for dem, da han følte, at ekspertpanelet arbejdede på et bundet mandat. "Jeg har en dunkel angst for, at hvis en videnskabsmand skulle komme til det resultat, at der er forskel på menneskeracers intellektuelle kapacitet, ville han blive forkættet og få besked om, at det jo ikke var det, han skulle bevise". I forbeholdet lå ikke kun bekymringen for, at UNESCO's politiske mission skulle tage overhånd, men formentlig også den personlige opfattelse, at den første ekspertgruppe var kommet frem til det forkerte resultat. I hvert fald anvendte han selv racebegrebet som

28 Journalsag 260/50/253, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA.

29 Brev fra Nationalkommissionen til stud.mag. Ib Magnussen 9.10.1950, journalsag 260/50/253, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA; Ib Magnussen: "UNESCO bliver voksen", *Information* 19.7.1951 samt Minna Skafte Jensen m.fl.: *Et lys at brænde. En bog om Ib Magnussen*, Viborg: Statsbiblioteket 1982, s. 9 og 49-50.

klassifikationsbegreb, der indebar et hierarki, idet han omtalte de angiveligt harmoniske forhold blandt Brasiliens "væsensforskellige racer".³⁰

Erklæringerne bevirkede altså ikke umiddelbart nogen form for selvransagelse, der kunne foranledige f.eks. en revision af landets skolebøger eller forholdet til Grønland. Måske fordi det endnu i midten af 1950'erne var et åbent spørgsmål i hvilket omfang, man kunne tillade sig at bruge begreber som "civilisation", "primitivitet", "kulturmennesker" og "naturmennesker". Den slags hierarkier fandt man langt ind i nationalkommissionens egne rækker. F.eks. udtalte Andreas Blinkenberg ved UNESCO's generalkonference i 1951, at man i Danmark var glad for UNESCO's arbejde med at sikre fundamental undervisning i alle verdensdele, hvilket kunne blive til gavn for Grønland: "We have watched these primitive people acquire culture and, little by little, self-government. Here is a most instructive experiment in changing the destiny of a small colony of human beings. We know that we can interest a large section of the Danish people in more work of the same kind on a larger scale".³¹ Så der var altså tilslutning til en grad af medmenneskelighed, men den var paternalistisk, civilisatorisk og eurocentrisk.

I Danmark tilsluttede de siddende regeringer sig ganske vist målsætningen om lærebogsrevisioner, der bl.a. skulle udradere brugen af racebegrebet, men de var stærkt skeptiske over for statens indblanding, når det gjaldt om at føre revisionen ud i livet. Som undervisningsminister Hartvig Frisch udtalte:

For my part I frankly confess that the idea of the state governing minds is very distasteful to me, not only because this governing seems to me a menace to the independence of mind and thought but still more because I do not consider it to be the state's mission. In any case in my country, Denmark, I am certain that, if the government imposed rules upon the public or in the schools, it would arouse general distrust. I don't think that this critical attitude is peculiar to Danes. On the contrary, I believe that this mistrust is one of the greatest forces of democratic resistance.³²

I praksis nøjedes Frisch derfor med at anbefale skolerne at oplyse om FN og UNESCO, og ellers lod han det være op til de enkelte lærere at tage stilling til indholdet i undervisningen. Ministeren nægtede ligeledes at bidrage til en spørgeskemaundersøgelse om den danske politik vedrørende lærebøger, og da undervisningsministeren blev inviteret til at deltage i forbindelse med en konference i

30 Carsten Høeg: "UNESCO", s. 387.

31 *Records of the General Conference of UNESCO, Sixth Session, Paris 1951*, nr. II 6, 73, UNESCO Archives, Paris.

32 *Records of the General Conference of UNESCO, fourth session, Paris, 1949*, s. 146, UNESCO Archives, Paris.

Bruxelles i juli 1950 om ændring af lærebøger, takkede ministeriet nej og sendte i stedet en gymnasielektor som observatør.³³

Den skeptiske holdning var det umuligt for UNESCO at stille noget op over for. Nationalkommissionerne var kun rådgivende og manglede både beføjelser og vilje til at føre en revision ud i livet, og organisationen havde ikke råd til at tilbyde samtlige ansatte i de enkelte medlemslandes uddannelsessystemer kurser i mellemfolkelig forståelse.³⁴

Den danske regering og nationalkommissionen ændrede ikke holdning de følgende år. Undervisningsministeriet sendte ganske vist repræsentanter til de møder og konferencer om lærebogsændringer, der skulle udradere den aktive brug af racebegrebet i undervisningssystemet, og som blev afholdt af UNESCO i samarbejde med Europarådet, men direkte forespurgt afslog undervisningsminister Julius Bomholt i oktober 1950 at yde penge til en dansk oversættelse af nogle af de undervisningsvejledninger, som UNESCO udgav.³⁵

Det var først, da nationalkommissionen havde eksisteret i næsten ti år, at troen på at viden langsomt sivede ned gennem uddannelsessystemet, fra universitet til folkeskole, mere eller mindre af sig selv, blev suppleret af en mediestrategi, der henvendte sig direkte til offentligheden. Det skete, da kommissionen indgik en aftale med Mellempfolkeligt Samvirke, som gjorde det muligt at udforme en dansk version af *UNESCO Courier*. Bladet, der samtidig var medlemsblad for Mellempfolkeligt Samvirke, gik under navnet *Kontakt-Courier*, udkom fire gange årligt i 5.000 eksemplarer og blev sendt til en lang række institutioner, individer med interesse for internationale forhold og til pressen. Bladet gav menigmand mulighed for at få indblik i UNESCO's arbejde – herunder organisationens raceprogram.³⁶

Selve erkendelsen af, at Danmark kunne betragtes som andet end et kultur-eksportland, opstod derimod først i kølvandet på afkoloniseringen. Når man skal sætte en egentlig dato på den postkoloniale bevidstgørelse, er den Asiatisk-Afrikanske Konference, der fandt sted i Bandung i Indonesien i 1955, en central begivenhed. Her mødtes repræsentanter for 29 af verdens nye lande, hvis indbyggere udgjorde mere end halvdelen af klodens befolkning. Det bemærkelsesværdige

33 Dokumenter i 371.671:93 A 074(493) "50", UNESCO Archives, Paris; *Better History Textbooks. UNESCO and its Programme VI*, Paris, UNESCO, 1950, s. 29 samt Journalsag 253/50/252, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA.

34 Niels Blædel: "UNESCO", *Berlingske Tidende*, 7.5.1948.

35 Journalsag 315/50, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA og Otto-Ernst Schüddekopf: *History Teaching and History Textbook Revision*, Strasbourg: Council of Europe 1967, s. 11-41.

36 Journalsag 78/56, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA. "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1956", s. 6, Undervisningsministeriet; "Report from Denmark to the Eleventh General Assembly of UNESCO concerning 1958-59", s. 8, Statsbiblioteket og Kjeld Juul: *Mod nye Grænser. Fra europæisk genopbygning til u-landssamarbejde 1943-1963*, København: Mellempfolkeligt Samvirke 2002, s. 286-287.

ved mødet var, at det var første gang, Asien og Afrika holdt møde uden om Europa. Det eneste konkrete punkt, som landene blev enige om, var at afvise og bekæmpe kolonialisme- og racismetankegangen, hvilket fremgik af en resolution udformet af den indiske premierminister Jawaharlal Nehru. Det var da også i kølvandet på konferencen i Bandung, at begrebet "den tredje verden" dukkede op som tegn på, at kolonitidens dage var talte, og at de engang "primitive" indbyggere ønskede at gøre sig gældende i verdenssamfundet.³⁷

Det var præcis det år, at Undervisningsministeriet iværksatte prøveundervisning i udvalgte folke- og gymnasieskoler med henblik på udbredelse af mellemfolkelig forståelse. Ministeriet promoverede endvidere UNESCO's Øst-vest-projekt, som blev lanceret i 1957 og strakte sig over det følgende tiår. Projektets hensigt var at forstørre den folkelige forståelse for de mange nye lande og ad den vej bidrage til at opretholde freden. Øst-vest-projektet indgik ganske vist ikke som en del af UNESCO's raceprogram. Når jeg alligevel nævner det, er årsagen, at projektet kan ses som FN-systemets første forsøg på at lancere kulturrelativismen som herskende filosofi og som det første reelle forsøg på at skabe kontakt mellem de to verdener. Som led i projektet promoverede UNESCO racebegrebets modbegreber så som "etnicitet", "kultur" og "folk" i udstillinger og oplysningsmateriale.³⁸

Netop dette projekt fik, ifølge nationalkommissionens egne årsberetninger, en vis folkelig gennemslagskraft i Danmark. Undervisningsministeriets statskonsulenter for folkeskolen, ungdomsuddannelserne og seminarierne, Johannes Novrup og K. Helveg Petersen, var samtidig fortalere for at udskifte prøveundervisningen med en permanent ordning, så international forståelse blev en integreret del af undervisningen i samtlige landets skoler, og det var af stor betydning for sagens gennemførelse, at deres partifælle, den radikale Jørgen Jørgensen, blev undervisningsminister i maj 1957.

Året efter skete der nemlig det, at Johannes Novrup gik af som statskonsulent for at blive højskoleforstander på Mellempfolkeligt Samvirkes internationale højskole, Magleås Folkehøjskole. Herfra hævdede han i artikler og foredrag, at den tankegang, som tidligere havde ført til slavehandel, racediskrimination og masseudryddelse, fortsat levede videre i de danske lærebøgers fremstillinger af hvide som de eneste rigtige mennesker på jorden, med den eneste rigtige religion, den eneste rigtige videnskab og den bedste tekniske formåen. Novrup fandt, at den danske befolkning af den grund havde en fornemmelse af at være overleg-

37 Jawaharlal Nehru: "Lysning i verdens raceproblemer - undtagen i Sydafrika", *Aktuelt*, 4.12.1960; L.D. Reddick: "What Now Do We Learn of Race and Minority Peoples?", *The Journal of Negro Education* 34 (3), 1965, s. 367 samt Thomas Hylland Eriksen og Finn Sivert Nielsen: *Til verdens ende og tilbage. Antropologiens historie*, Bergen: Fagbokforlaget 2002, s. 171.

38 Laura Elisabeth Wong: "Relocating East and West: UNESCO's Major Project on the Mutual Appreciation of Eastern and Western Cultural Values", *Journal of World History* 19 (3), 2008 s. 349-374.

ne i forhold til farvede og var præget af mangel på respekt for andre befolkningers livsmønstre. I maj 1958 nedsatte Mellemfolkeligt Samvirke så et skolebogsudvalg, som bestod af Johannes Novrup, professor Mogens Pihl, seminarielærer Ejnar Gjelstrup, historikeren og TV-manden John Danstrup og programredaktør Jørgen Vedel-Petersen. Udvalgets primære opgave var at drive lobbyvirksomhed for UNESCO's sideløbende forsøg på at udrydde fjendebilleder – herunder dem der blev skabt og forsøgt legitimeret gennem brug af racebegrebet – fra verdens skolebøger.³⁹

Arbejdet inspirerede undervisningsminister Jørgen Jørgensen til at indse, at Danmark kunne få glæde af UNESCO's arbejde, særlig på lærebogsområdet. Det førte til udarbejdelsen af *Den Blå Betænkning* og *Den Røde Betænkning* i 1960, som satte mellemfolkelig forståelse i højsædet, og stillede store krav til indholdet af folkeskolens og gymnasieskolens lærebøger. Derved stoppede Danmarks æra som monolitisk kultureksporterende land. Samtidig fik racebegrebet en vis fokus, selv om det altså var ad bagvejen og ikke direkte via UNESCO's egentlige raceprogram.

Kun da der samme år var optræk til nynazisme i Danmark, som led i en større nynazistisk bølge i Europa, hjalp nationalkommissionen UNESCO med at udgive et hæfte på 32 sider med titlen *Racisme*, som var en oversættelse til dansk af den brochure, organisationen distribuerede i alle medlemslande som en del af raceprogrammet. I brochuren, der indeholdt bidrag af en række af tidens førende sociologer, blev racisme kaldt "vor tids sociale kræft" og beskrevet som et vestligt fænomen.⁴⁰

I efteråret 1960 udgav Mellemfolkeligt Samvirke og UNESCO's nationalkommission i fællesskab bogen *En Verden i Udvikling* skrevet af historikeren Svend Cedergreen Bech. Værket var den første danske grundbog, som gav en samlet fremstilling af det arbejde, der forestod i de såkaldt "underprivilegerede lande".⁴¹ Det forhold, at værket udkom i to oplag og i 6.600 eksemplarer, fortæller noget om interessen for afkoloniseringen og for at hjælpe de tidligere kolonilande, der nu var blevet ophøjet til "ulande". Værket indledte et skred i oplysningsarbejdet både i nationalkommissionen og i Mellemfolkeligt Samvirke. Særligt hos Mellemfolkeligt Samvirke voksede omfanget af oplysningsmaterialer voldsomt. Antallet af bøger, pjecer og tidsskrifter med organisationen som udgiver gik fra ca. 18.000

39 Kjeld Juul: *Mod nye Grænser. Fra europæisk genopbygning til u-landssamarbejde 1943-1963*, København: Mellemfolkeligt Samvirke 2002, s. 298-300. Der er lavet enkelte analyser af effekterne af UNESCO's lærebogsændringer, Thomans Nygren: "International reformation of Swedish history education 1927-1961: The complexity of implementing international understanding", *Journal of World History* 22 (2), 2011, s. 329-354.

40 *Racisme* [særudgave af *Kontakt* 13:8/*UNESCO Courier*, dansk udgave nr. 17], 1960, s. 2.

41 Dokumenter i 369.4 A 63-129 (System of Associated Youth Enterprises – Mellemfolkeligt Samvirke), UNESCO Archives, Paris samt Journalsag 502/60, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA.

eksemplarer årligt i 1960 til over 76.000 fem år senere. Heraf var en del udgivet i fællesskab med nationalkommissionen og kom godt rundt i uddannelsessystemet.⁴²

Nationalkommissionen holdt fra 1960 desuden en række kurser på Danmarks Journalisthøjskole i Århus, hvis rektor, samtidshistorikeren Erik Reske-Nielsen, havde stor interesse for UNESCO's arbejde. Kurserne informerede de unge journaliststuderende om FN-systemet, ulandshjælp og mellemfolkelige problemstillinger. På den måde forsøgte nationalkommissionen at bearbejde dem til at påvirke befolkningen. Som led i træningen udgav nationalkommissionen fra april 1962 det lille blad *UNESCO-Nyt*, som blev redigeret og skrevet af de journaliststuderende. Bladet blev sendt til pressen og til forskellige uddannelsesinstitutioner, og det blev fra 1963 kommissionens dominerende talerør udadtil.⁴³

Samme år arrangerede nationalkommissionen en vandrestilling i flere danske byer om UNESCO's arbejde. Udstillingen viste, at et nyt menneskesyn var ved at bryde igennem, idet den berettede om sociale, økonomiske og kulturelle forhold over det meste af verden og var rensset for hierarkisk sprogbrug. I Aarhus kulminerede udstillingen i en såkaldt UNESCO-uge, der blev afholdt i november-december 1963. Programmet var tilrettelagt i samarbejde med lokale institutioner og organisationer og sponsoreret af Ministeriet for Kulturelle Anliggender og Undervisningsministeriet. Spejdere uddelte brochurer om UNESCO i hele byen, postvæsenet stemplede brevene med et UNESCO-mærke, og der var plakatkoncurrencer og temaundervisning på samtlige af byens 80 skoler. Dertil kom foredrag, lysbilleder og film på Aarhus Universitet og i en række foreninger. Der var udstillinger rundt om på bibliotekerne og i rådhushallen, hvoraf den sidste blev besøgt af 12.000 betalende besøgende samt knap 4.000 skolebørn, der klassevis havde adgang med deres lærere. Udstillingerne viste kulturprodukter fra forskellige lande, særlig fra Asien og Afrika. Ugen affødte mellem 80-100 presseomtaler og to omtaler i fjernsynet, og ifølge nationalkommissionen var det karakteristiske for hele arrangementet, at det lagde vægten på den kulturelle diversitet og menneskers fundamentale ligeværd, og understregede alle landes og kulturers afhængighed af hinanden.⁴⁴

I 1963-65 fortsatte nationalkommissionen med at yde økonomisk bidrag til arrangementer, som vægtede den kulturelle mangfoldighed, eller som satte fokus på problemerne i Sydafrika, herunder til Dansk Ungdoms Fællesråd, som arrange-

42 Kjeld Juul: *Mod nye Grænser. Fra europæisk genopbygning til u-landssamarbejde 1943-1963*, København: Mellemfolkeligt Samvirke 2002, s. 288.

43 "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1963", s. 21 og "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1964", s. 17 og "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1964", s. 5, Undervisningsministeriet.

44 "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1963", s. 7-10 og 16, Undervisningsministeriet.

rede kurser om "fordomme" og "racekonflikter og verdensfreden".⁴⁵ Men derudover fik initiativer taget i forbindelse med UNESCO's raceprogram ikke bevågenhed fra Undervisningsministeriet og Den Danske UNESCO Nationalkommission.

RACEBEGREBET I DANSK ANTROPOLOGI

Graver man et spadestik dybere og ser på, om raceprogrammet fik betydning i den danske, videnskabelige verden, så tegner der sig et lidt andet billede. Efter Anden Verdenskrig oplevede antropologien – læren om mennesket – nemlig et prestigetab internationalt, fordi racebegrebet blev tillagt en lugt af røgen fra krematorierne i koncentrationslejrene.

I perioden 1945-50 befandt danske videnskabsfolk med interesse for antropologi, først og fremmest læger, sig således i et underligt vakuum præget af folkelig indignation over mordet på seks millioner jøder, samtidig med at de tyske antropologer stod midt i intrikate udrensningsprocesser, som involverede dem. Bl.a. professor Tage Kemp, der var leder af Institut for Human Arvebiologi og Eugenik ved Københavns Universitet, og som blev kontaktet af sine tyske kolleger, antropologerne Fritz Lenz og Otmar Freiherr von Verschuer. Kemp besluttede at forsvare dem, selv om kolleger rådede ham til ikke at gøre det. Det på trods af, at Verschuer var forfatter til det antisemitiske værk *Rassenbiologie der Juden* fra 1937 ligesom det var ham, der havde anbefalet sin elev og assistent Joseph Mengele til jobbet som læge i Auschwitz og havde haft stor gavn af kontakten til Mengele i forbindelse med sine tvillingestudier. På baggrund af bl.a. Kems støtte lykkedes det de to antropologer at gå fri.⁴⁶

Holocaust skabte dog samtidig et øjeblikkeligt behov hos en række danske læger for at lægge afstand til de nazistiske raceteorier og ad den vej retfærdiggøre det videnskabelige fundament, de mente, at de selv byggede på. Blandt dem var professor i arvelighedslære ved Carlsberg Laboratoriet, dr. phil. Øyvind Winge og dr.med. Axel Slottved, der var overlæge ved tuberkulosestationerne i bl.a. Vejle og Kolding, og som begge skrev kronikker, der gik ud på at fremhæve den nazistiske anvendelse af racebegrebet som noget helt andet end den forståelse af begrebet, der blev anvendt i resten af verden.⁴⁷

Praksis ændrede sig dog ikke meget. Der blev stadig lavet utallige fysisk antropologiske opmålinger op gennem 1950'erne. Til gengæld begyndte de danske læger med interesse for antropologi i stigende grad at undlade at anvende racebe-

45 Smst., s. 11-12 og "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1964", s. 8, Undervisningsministeriet.

46 Lene Koch: *Racehygiejne i Danmark 1920-56*, Haslev: Gyldendal 1996, s. 211-214 samt John P. Jackson og Nadine M. Weidmann: *Race, Racism, and Science. Social Impact and Interaction*, New Brunswick: Rutgers University Press 2006, s. 122-123.

47 Øyvind Winge: "Det tredje Riges Racelære", *Information*, 25.8.1945 og Axel Slottved: "Racens Forbedring", *Jyllands-Posten*, 9.10.1945 og Axel Slottved: "De begavedes Arv", *Jyllands-Posten*, 10.10.1945.

grebet og sætte lighed mellem udseende og mentalitet som i de traditionelle, fysisk antropologiske undersøgelser, og en af forklaringerne på dette fænomen kan sagtens være UNESCO's raceprogram. Fakta er i hvert fald, at erklæringerne ikke gik helt hen over hovedet på antropologiens udøvere i Danmark, på samme måde som de gik hen over hovederne på nationalkommissionens medlemmer.

Netop Tage Kemp var en af dem, der følte trang til offentligt at forholde sig til organisationens arbejde. I en kronik i *Information* den 1. september 1950 så han da også positivt på UNESCO's bevæggrunde til at gøre op med racebegrebet. For

i vor tid er raceproblemet mere brændende og mindre afklaret end nogensinde: racefordomme flourerer, og racehadet sniger sig lumskelig mand og mand imellem eller bryder ud i lys lue med blodige kampe og umenneskelige forfølgelser. Racefølgelserne i Det Tredje Rige er endnu i frisk erindring, der er i dag interne kampe mellem racerne i Amerika, i Sydafrika, i Palæstina, i de arabiske lande, i Indien og Indonesien, i Belgien og mange andre steder på jordkloden; og er den krig, der i dag raser på Korea, ikke i lige så høj grad en kamp mellem racer som mellem modsatte politiske ideologier?⁴⁸

Men så var der heller ikke mere velvilje at finde hos Kemp. Han karakteriserede erklæringens indhold som ejendommeligt og affektbetonet snarere end videnskabeligt begrundet, og han såede tvivl om UNESCO's medfølgende pressemeddelelser ubeskedne udsagn om, at erklæringen var den mest autoritative fremstilling af spørgsmålet, der nogensinde var givet. I hvert fald fandt han ikke autoriteterne bag erklæringen særlig respekterede. "Den, der særlig har været aktiv ved dets affattelse, er en amerikansk skribent og antropolog, som kalder sig Ashley Montagu, der har samarbejdet med en mindre gruppe ikke særlig kendte antropologer", mens resten af ekspertgruppen bestod af for ham helt ukendte mennesker.

Det forekom Kemp at være en fejlsluttelse at betragte race som en social myte. Han var af den opfattelse, at der eksisterede grupper af mennesker, der var fælles om visse arvelige egenskaber, som ikke udviste alt for stor variationsbredde. Ganske vist harmonerede udsagnet om, at alle var ens udstyret fra fødslen, godt med FN's målsætning om at skabe et lige samfund, men meget dårligt med hans eget kendskab til arvelighedsforhold. Han rådede UNESCO til at koncentrere sig om at give alle børn de muligheder, der passede bedst til dem, i stedet for at tro, at man kunne undgå fremtidige problemer ved at afskaffe racebegrebet. "Tænk, hvis man f.eks. kunne blive af med al sygdom, ved, at UNESCO udstedte et manifest om, at ordet sygdom nu var afskaffet, eller hvis man kunne blive af med begrebet indkomstskat på samme måde" skrev Kemp. "På samme måde er det en misforståelse at tro, at man når noget ved at afskaffe ordet race og erstatte det

48 Tage Kemp: "UNESCO om raceproblemerne", *Information*, 1.9.1950.

med betegnelsen etnisk gruppe. Racerne vil bestå og bekæmpe og hade hinanden uafhængigt deraf".⁴⁹

Der var andre forskere, der reagerede mere blidt på UNESCO's raceprogram. En af dem var den københavnske zoologiprofessor H.V. Brøndsted, der havde interesse for antropologi og særlig forholdet mellem biologi og kultur. I forbindelse med de første udgaver af UNESCO's serie *The Race Question in Modern Science* præsenterede han læserne af *Berlingske Aftenavis* for organisationens forestående oplysningskampagne. "Er noget sådant nødvendigt i Danmark?" var spørgsmålet. Svaret var, at befolkningen var præget af vrangforestillinger fra skolesystemets lærebøger, der var fyldt med "farlige racefordomme", som børn blev indpodet fra barnsben. Selv satte han racebegrebet i anførselstegn, og han gennemgik et par undersøgelser, som viste, at de forskellige såkaldte racer var i stand til at lære lige udviklede ting. Det indikerede ifølge Brøndsted, at alle såkaldte racer var mentalt lige godt udrustet fra naturens side. Ideen om at der eksisterede stereotype og kvalitativt forskellige racer, mente han ikke, havde hold i arvelighedsforskningens resultater: "Vi tvinges derfor til at slutte, at det udelukkende er kulturelle traditioner, der giver næring til den fejlagtige forestilling, at jordens forskellige racer har arvelige, biologisk arvelige, forskelle i intellektuel, moralsk og teknisk henseende".⁵⁰ Brøndsted repræsenterede et racekritisk standpunkt, der helt på linje med UNESCO så race som en social konstruktion.

Som tiden gik, erkendte dog også Kemp de nyttige elementer i UNESCO's arbejde. Det viste han i en artikel om racebegrebet fra 1951, hvori han tog erklæringens lighedstanke til sig: "Ligheden mellem de enkelte mennesker er altså, uanset deres racepræg, langt større end forskellen; alene af den grund er det så urimeligt at se ned på eller foragte sine medmennesker, fordi de tilhører en anden race, end man selv gør".⁵¹

I november 1951 blev Kemp – som antropologiens fremmeste talerør i Danmark – ydermere kontaktet af UNESCO direkte. Organisationens hensigt var at inddrage den vestlige verdens førende antropologer aktivt i arbejdet med organisationens anden raceerklæring i kølvandet på kritikken af den første. Alfred Métraux opfordrede derfor Kemp til at kommentere det foreløbige udkast. Hensigten var ikke kun at skabe konsensus, men også at holde antropologerne fast på deres standpunkt med den deri indbyggede fare for, at de kom til isolere sig, hvis de ikke deltog, eller hvis de bidrog med ekstreme holdninger. Der var altså tale om en slags frivillig tvang.⁵²

Kemp valgte en meget kategorisk tilslutning: "I beg to inform you that I am in full agreement with the points of view set forward in the document 'Statement

49 Kemp: "UNESCO om raceproblemerne",

50 H.V. Brøndsted: "Racefordomme", *Berlingske Aftenavis*, 18.5.1951.

51 Tage Kemp: "Om menneskeracerens opståen", *Medicinsk Forum* 4, 1951, s. 90.

52 *The Race Concept. Results of an Inquiry*, Paris: UNESCO 1953, s. 94.

on Race' of 18.9.1951, sent to me" svarede han.⁵³ I brevet henviste han til et kapitel om racekarakterer i en helt ny udgivelse, *Genetics and Disease*, hvor han ifølge sig selv gav udtryk for sin støtte. I værket anvendte han da ganske rigtig også racebegrebet uden at lade det omfatte andet end rent fysiske karakteristika, men det var uden at levere en kategorisk afvisning af, at mentale karaktertræk kunne være arvelige og desuden fulgt af en bestemt afvisning af konklusionerne i den første erklæring: "Race is a word that is often misunderstood" skriver han. "There does not exist a race corresponding to each group of languages, country or nation. Hence there has quite naturally been a tendency to replace the word race by the term 'ethnic group'. There is, however, no doubt about the existence of different races, though there is some disagreement as to their classification".⁵⁴ Selv kalkulerede han med flere end de tre raceopdelinger, som UNESCO's seneste erklæring blåstemplede.

Ud over den formelle tilslutning til erklæringen havde UNESCO bedt Kemp om at bidrage med nogle overvejelser omkring fænomenet raceblanding. Resultatet, som han vedlagde sit brev, gik ud på, at menneskeracer frit kunne blande sig, da deres afkom ikke blev sterilt eller inferiørt, som det blev hævdet af nogle antropologer. Til gengæld var det ofte asociale og kriminelle mennesker fra en høje-restående race, der giftede sig med personer fra "en mindre civiliseret race", og det var i det fænomen, man skulle finde forklaringen på den fejlopfattelse, at raceblanding i sig selv var uheldig. Kemp kunne ikke give noget entydigt bud på, om raceblanding havde indbyggede fordele. Den, der ønskede et samfund, hvor alle tænkte og følte ens, måtte være imod raceblanding, skrev han. Men var man for større variation, undertiden også farlig variation, måtte man være for. Ved at tage afstand fra teorier om racemæssig over- og underlegenhed, men samtidig insinuere at kulturtrinene var indbygget i biologien, lykkedes det Kemp at balancere på en knivsæg, mellem hvad der var hans overbevisning og hvad UNESCO forventede af ham.⁵⁵

I juni 1953 udgav UNESCO den publikation, der indeholdt antropologernes mange kommentarer og indsigelser, og udstillede de antropologer, som havde været imod erklæringen. Heraf fremgik det, at Kemp var blandt de antropologer, der havde tilsluttet sig erklæringen uden reservationer, og brudstykker af hans overvejelser omkring raceblanding var anvendt til at give erklæringens konklusioner videnskabelig legitimitet.⁵⁶

I februar 1954 skrev UNESCO igen til Kemp og informerede ham om, at organisationen påtænkte udgivelsen af en lettere revideret udgave af kommentarerne

53 Brev fra Tage Kemp til The Department of Social Sciences, UNESCO 15.1.1952, 323.12 A 102 (Statement on Race), UNESCO Archives, Paris.

54 Tage Kemp: *Genetics and Disease*, København: Munksgaard 1951, s. 146.

55 Erklæring om "Race Mixture" som bilag til brev fra Tage Kemp til The Department of Social Sciences, UNESCO 15.1.1952, 323.12 A 102 (Statement on Race), UNESCO Archives, Paris.

56 *The Race Concept. Results of an Inquiry*, Paris: UNESCO 1953, s. 17 og 69-70.

til erklæringen. Han skulle blot bifalde udkastet og være villig til at underskrive det. I april 1954 havde alle adspurgte antropologer bidraget med rettelser, som man igen bad om at få godkendt. Der var ingen indvendinger fra Kemps side og dermed en stiltiende tilslutning.⁵⁷

I de følgende år undlod Kemps institut helt at producere undersøgelser med anvendelse af de klassiske antropologiske opmålingsmetoder. Selv fik han en mere universalistisk tilgang til antropologien og begyndte at dyrke den såkaldte humangenetik. I lyset af atombomberne over Hiroshima og Nagasaki i Japan og de efterfølgende prøvesprængninger med brintbomber kastede han sig bl.a. over den betydning, som moderne krigsførelse havde i form af strålingsfare. Og hos ham, ligesom hos hans kolleger i USA, var det pludselig begreber som "population" og "mankind" der blev anvendt fremfor for racebegrebet. Så i den forstand var han givetvis præget af UNESCO's indsats – direkte eller indirekte.⁵⁸

Andre steder i den danske antropologiske verden var der derimod stadig forskere med interessen for racestudier i behold. Det gælder f.eks. distriktslæge Erik Skeller i Upernavik, der i 1954 var forfatter til et særnummer af *Meddelelser om Grønland* om østgrønlandernes antropologi. Værket var baseret på opmålinger af 860 levende personer, omkring trefjerdedele af indbyggerne i Ammassalik, foretaget i årene før UNESCO's raceprogram. Men på udgivelsestidspunktet stod han pludselig i et dilemma og forsøgte at retfærdiggøre sin undersøgelse med et indledende afsnit om racebegrebet, som inkluderede en række citater af antropologer og genetikere, der anvendte og forsvarede racebegrebet og de klassiske opmålingsmetoder. Det ømme punkt undlod han ikke at komme ind på, men han gemte det til sidst. "Before concluding this chapter", skrev han, "it should be noted that the word 'race' has been subject to so much conventional prejudice – not least in this century – that UNESCO, in July 1950, found it advisable to recommend the abolishment of the word 'race' in anthropology, and to replace it by 'ethnic groups'".⁵⁹ Det anbefaling fulgte Skeller kun delvist, da han sammenholdt sine resultater med gamle undersøgelser, der byggede på ideen om racegrupper. Til gengæld så han sig ikke i stand til at komme med et bud på eskimoernes biologiske oprindelse, og han undlod at gøre sig overvejelser om deres intellektuelle værdi. Værket var forsynet med et supplement, der bestod af fotografiske stereotyper i form af grønlandere i profil og en face. Kombineret med hans evolutioni-

57 Breve fra Otto Klineberg (Division of Applied Social Sciences, UNESCO) til Tage Kemp (Institut for Human Arvebiologi og Eugenik, Københavns Universitet) 23.2.1954 og 8.4.1954, 371.044.5 A 002/06 "56" (Adult Education, Consultative Committee – Meetings 1956), UNESCO Archives, Paris.

58 *The First International Congress of Human Genetics. Proceedings, part 1*, Basel: Karger 1956, indledning s. 11-13.

59 Erik Skeller: *Anthropological and Ophthalmological Studies on the Ammassalik Eskimos. Meddelelser om Grønland* 107 (4), 1954, s. 15.

stiske forklaring på racernes tilblivelse, repræsenterede Skeller på den måde en besynderlig overgang mellem to standpunkter.

På Landbohøjskolen havde plantefysiologen Herluf Petersen før krigen markeret sig som fortaler for racehierarkier. Men i en kronik fra 1959 anlagde han pludselig en sociologisk tilgangsvinkel, forargedes over racehierarkiernes virkningshistorie og citerede forfatteren af UNESCO's anden erklæring, L.C. Dunn, for, at det ikke var menneskers forskelligheder i sig selv, der var skyld i konflikter, men den måde man betragtede forskellighederne på.⁶⁰

Endnu i slutningen af perioden var der enkelte eksempler på forskere, der nægtede at drage konsekvenserne af UNESCO's erklæringer. I midten af 1950'erne blev skolepsykologen Knud Spelling faktisk ansat af UNESCO selv som rådgiver i undervisningsspørgsmål og sendt på mission til Malaya – det nuværende Malaysia. Under sit ophold kom han til at interessere sig for raceforhold og begyndte at foretage intelligens-tests på børn af de angiveligt fire forskellige racegrupper i Malaya, for at vise "om der er racemæssige forskelle i intelligens".⁶¹

Initiativet kolliderede med UNESCO's anden erklæring, som lagde afstand til sammenblandingen af race og intelligens-tests, fordi den slags undersøgelser ikke skelnede mellem, hvad der skyldtes biologi, og hvad der skyldtes miljøfaktorer. Det blev Spelling klar over, da han under bearbejdelsen af materialet konsulterede Jørgen V. Spærck på Statens Seruminstitut, som advarede ham mod sammenblandingen og gjorde ham opmærksom på, at ideen om racer nu formentlig slet ikke kunne opretholdes. Ved udgivelsen af sine resultater flere år senere, nemlig i 1963, var Spelling altså klar over, at hans undersøgelse befandt sig i randområdet af, hvad der på den tid blev anset for videnskabeligt og etisk holdbart. Det kom til udtryk ved, at han indledte værket med at lægge vægt på miljøets indflydelse, påpege den historiske misbrug af racebegrebet, det problematiske ved intelligens-test som metode, UNESCO's erklæringer, myten om rene racer og ved at hævde, at undersøgelsens formål var at undersøge miljøets indflydelse på intelligensudviklingen.

Spellings konklusion var ikke desto mindre den politisk ukorrekte, at man kunne finde intelligensmæssige forskelle hos verdens racer, og at forskellene formentlig ikke kun var miljømæssigt forankret, men lå i nedlagt de forskellige racegrupperes biologi. Det var tydeligt, at Spelling var klar over, at han bevægede sig i farefuldt farvand. I hvert fald fandt han det selv vigtigt at påpege, at UNESCO ikke havde ansvar for hans publikation. Omvendt havde han ikke til sinds at opgive sit forehavende: "For et almindelig dansk 'demokratisk' sind virker det tiltalende,

60 Herluf Petersen: "Raceforestillinger og moderne videnskab", *Social-Demokraten*, 12.3.1959.

61 K. Spelling: *Miljøets indflydelse på intelligensudviklingen. Specielt med henblik på "racemæssige" forskelle*, København: Nyt Nordisk Forlag 1963, forord.

når en forsker forsøger at slå fast, at alle racer er 'født lige', men videnskabeligt virker det ikke".⁶²

Spellings undersøgelse virker som en undtagelse, der bekræftede reglen om, at det efterhånden var blevet normen i lægeverdenen ikke at sammenblende biologi og intelligens. Den klare skillelinje blev f.eks. håndhævet på Antropologisk Laboratorium under Københavns Universitet. Jørgen Balslev Jørgensens og den dansk-græske prins Peters bearbejdning af opmålingerne fra Den 3. Danske Centralasiatiske Ekspedition lå ganske vist tæt op af nazisternes centrale interesseområder, nemlig indoeuropæernes urhjem, men forskningsresultaterne var blot for værdiladet sprogbrug. Selv nåede Jørgen Balslev Jørgensen da også at blive involveret i UNESCO's arbejde, idet han i årene 1963-64 var tilknyttet organisationens udgravninger i Nubien i forbindelse med bygningen af Aswan-dæmningen og oversvømmelserne af de historiske områder.⁶³ I det hele taget var laboratoriet på den tid præget af en helt ny generation, som lagde mere vægt på fund fra arkæologiske udgravninger og på almenmenneskelige problemstillinger, såsom hvad knogler kan sige om sygdomme og menneskers omgivelser – dvs. forskere som tænkte i individer, etniske grupper eller populationer i stedet for i racer, og uden at værdisætte dem.

KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING

Ser man på UNESCO's virkningshistorie i Danmark, er det interessant, at de danske delegerede og siden hen medlemmerne af Den Danske UNESCO Nationalkommission betragtede Danmark som et kultureksportland. Nationalkommissionens væsentligste bidrag i forhold til UNESCO's raceprogram i det første tiår var derfor at skabe loyalitetsbånd mellem en række danske forskere og UNESCO med dets etiske standarder. Først fra omkring 1955 skabte afkoloniseringen grobund for en række aktiviteter indadtil i Danmark, der blev støttet af bl.a. UNESCO og den danske regering, og som havde til formål at fremme den mellemfolkelige forståelse. Ikke mindst lærebogsændringer og oplysningsvirksomhed. Ser man dernæst

62 Spelling, *Miljøets indflydelse på intelligensudviklingen*, s. 86. Desuden Ansøgning fra Knud Spelling (skolepsykolog) til Den Danske UNESCO Nationalkommission 18.6.1955, journal-sag 337/55, Den Danske UNESCO Nationalkommissions arkiv, privatarkiv nr. 1248, RA samt "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1955", s. 10, Undervisningsministeriet.

63 "Beretning om Den Danske UNESCO Nationalkommissions virksomhed i kalenderåret 1963", s. 18, Undervisningsministeriet; Jørgen Balslev Jørgensen, Lennart Edelberg, Carl Krebs og Halfdan Siiger: "Anthropological Studies in the Hindukush and the Punjab", *Folk* 6 (2), 1964, s. 37-51; Prince Peter of Greece and Denmark: *Anthropological researches from the 3rd Danish expedition to Central Asia*, København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab 1966; Jan Jakobsen, Niels Lynnerup og Jesper Boldsen: "Jørgen Balslev Jørgensen. In memoriam", *Ugeskrift for Læger* 168 (15), 2006, s. 1590, samt Pia Bennike og Niels Bonde: "Physical Anthropology and Human Evolution in Denmark and other Scandinavian Countries", *Human Evolution. An international journal* 7 (2), 1992, s. 77-79.

på antropologien, så var de første år efter Holocaust præget af forsøget på at lægge afstand til den nazistiske antropologi for ad den vej at hævde videnskabeligheden i den danske. UNESCO's raceerklæringer og pamfletter mødte spredt modstand, men efterhånden også en del velvilje særlig i forhold til at udelade intellektuelle forskelle som kriterium for raceopdelingerne og dermed bremse begrebets politiske slagskraft i forhold til såkaldt racefremmede. Så i den forstand fik UNESCO raceprogram en egentlig effekt i Danmark. FN-systemets internationalistiske tilgang til mennesket manifesterede sig samtidig i humangenetikken, som vægtede almenmenneskelige problemstillinger som sygdomme og strålingsfare.

Skulle man lave en mere tilbundsående undersøgelse af UNESCO's raceprogram og dets virkningshistorie i Danmark, så burde man tillige undersøge racebegrebet indenfor andre områder også. Det har jeg gjort. Pladsen i dette tidsskrift tillader desværre ikke alle mellemregningerne, men derfor skal læseren ikke snydes for konklusionerne.

Ser man på de beslægtede discipliner, så oplevede etnografien en opgangsperiode efter krigen på trods af, at dens udøvere stadig var præget af førkrigstidens opfattelse af racebegrebet. UNESCO's raceerklæringer fik dog den betydning, at enkelte udøvere begyndte at dyrke den beslægtede, amerikanske kulturantropologi, og hen i mod midten af 1950erne var afstandstagen fra biologisk determinisme en generel tendens, og sammenknytningen mellem dansk etnografi og UNESCO blev meget tæt.

Inden for geografien var der fra krigsafslutningen fokus på at tage afstand fra biologisk determinisme, men der var ingen aktiv indsats fra faggeografernes side i forhold til at ændre lærebøgerne. Lærebogsændringerne i geografi fandt i de første år derfor sted på lærebogsforlagenes eget initiativ. Også inden for historiefaget blev der rensset ud i anvendelsen af racebegrebet og samtidig var der stor interesse for UNESCO's arbejde, og der blev gjort en aktiv indsats blandt historikere for at ændre lærebøgerne. Med økonomisk bistand fra UNESCO lykkedes det efterhånden at gennemføre omfattende ændringer af lærebøgerne i særlig geografi og historie.

Hvad angår sociologien, så havde den stor bevågenhed hos UNESCO, den danske presse og universiteterne, men ikke i udpræget grad blandt de danske politikere eller medlemmerne af nationalkommissionen. I kraft af UNESCO's forsøg på at inddrage danske sociologer i sit arbejde, og fra slutningen af 1950erne også i kraft af den danske regerings og nationalkommissionens velvilje, oplevede sociologien alligevel fremgang institutionelt set. Det var medvirkende til, at magtforholdet mellem sociologien og den fysiske antropologi blev ændret, så sociale og kulturelle forklaringer efterhånden fik en mere fremtrædende rolle som sandhedsgiver som alternativ til biologiske.

Hvad angår offentligheden, dvs. medielandskabet, så blev der anvendt både kulturelle og biologiske hierarkier. Danmark var kommet ud af krigen uden større moralske tømmermænd i kraft af redningen af danske jøder og det bidrog til

selvbilledet af et land uden racefordomme, hvor andre lande og særligt Tyskland fremstod som steder, der havde brug for at lære om tolerance og demokrati. I forhold til den jødiske minoritetsgruppe blev enhver form for hierarkisering tabuiseret efter krigen, men der hvilede samtidig en latent antisemitisme under overfladen, som skyldtes indlæring under opvæksten, nazistisk propaganda, berøringsangst og manglende erkendelse af problemet. Sorte blev genstand for interesse og velvilje i en udstrækning, så besøgende talte om positiv særbehandling, men ikke om accept, og opfattelsen af afrikanere i lærebøger, populærvidenskabelig litteratur, aviser og blade var i 1950'erne stadig præget af et biologisk forankret hierarki. Forsøg på en ændring skete først i kølvandet på afkoloniseringen, UNESCO's lærebogsændringer og organisationens forskerudvekslingsprogram.

Forholdet til Grønland var frem til afslutningen af Anden Verdenskrig præget af den officielle politik om at lade kolonien og dens indbyggere forblive isolerede, og offentlighedens generelle tro på, at danskere var gode kolonisatorer. Og på baggrund af danske delegeredes udtalelser i FN om, at grønlændere (som antropologer indtil da havde rangeret lavere) og danskere gennem århundreders massive indgiftning i virkeligheden tilhørte samme race og samme folk, blev Grønland ikke selvstændig, men fik i stedet status af dansk amt, og der kom mere åbenhed om de problematiske sider ved forholdet mellem grønlændere og danskere. Her viste der sig imidlertid et svælg mellem den officielle danske politik om forskelsbehandling på bl.a. lønområdet, og offentlighedens opfattelse af, hvad der var ret og rimeligt.

Med hensyn til racebegrebets modbegreber blev etnicitetsbegrebet ganske vist anvendt i offentligheden i forbindelse med omtalen af UNESCO's første erklæring, men bl.a. i lyset af den anden erklærings rehabilitering af racebegrebet, blev det ikke særlig udbredt før 1965. Der var en tendens til at bruge kulturelt forankrede betegnelser eller farveangivelser i stedet. Anderledes med racehadsbegrebet, racediskriminationsbegrebet og racismebegrebet, der blev anvendt af mennesker, som repræsenterende et racekritisk standpunkt, og det gjorde stadig flere. Nu var begreberne oven i købet mere hårdtslående end før krigen, idet anvendelsen havde indbygget en grad af moralsk fordømmelse i erindringen om Holocaust, og de kom til at omfatte ikke bare nazisterne, men potentielt alle mennesker. I løbet af 1950'erne og 1960'erne blev begreberne anvendt ofte, og racismebegrebet, der i 1945 stort set var ukendt, havde i 1965 status som et helt almindeligt ord i det danske dagligdagssprog.⁶⁴

UNESCO's raceprogram var på ingen måde monolitisk dominerende i denne mentalitetsændring. I virkeligheden spillede organisationen nærmere en rolle som en prisme, der reflekterede internationale trends, og en autoritet, som racekritikere kunne henvise til. Men som sådan havde den til gengæld også betydning.

64 Poul Duedahl: *Fra overmenneske til UNESCO-menneske. En begrebshistorisk analyse af overgangen fra et biologisk til et kulturelt forankret menneskesyn i det 20. århundrede* [upubliceret ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet], 2007.

POUL DUEDAHL
PROFESSOR MSO, PH.D.
INSTITUT FOR KULTUR OG GLOBALE STUDIER
AALBORG UNIVERSITET
EMAIL: DUEDAHL@CGS.AAU.DK

ABSTRACT

FROM RACE TO ETHNICITY: UNESCO AND MENTAL ENGINEERING IN DENMARK, 1945-65

Poul Duedahl

Department of Culture and Global Studies, Aalborg University.

Email: duedahl@cgs.aau.dk

In wake of World War II and the Holocaust came the establishment of UNESCO as a specialized agency for education, science and culture under the auspices of the UN. For the next 20 years the Organization was the core of a dispute in international scientific circles over the correct definition of the concept of race. This was essentially a dispute about whether the natural sciences or the social sciences should take precedence in determining the origin, division and value of man. This article reveals the measures made by UNESCO to combat biological determinism and analyses – as a case study – their impact in Denmark from 1945 to 1965, when the UN adopted The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. A major task for UNESCO was to issue a statement by experts containing a universal definition of race that would highlight equality and promote the culturally rooted concept of ethnicity. The organization expected that such a statement would eliminate racial prejudice and bring people together. But the impact of these efforts was slightly different, or at least slower than expected. In scientific circles, the initiatives faced some resistance but also some degree of good will, and Danish anthropologists, abandoned mental traits as criteria for racial classification and slowly engaged in human genetics, which emphasized universal problems. The fact that staff members at the Ministry of Education in the mid-1950s were deeply involved in UNESCO's work was crucial, but it was not before 1954, that experimental education was initiated in order to promote international understanding, and that the official bias of views of Denmark as only an exporter of culture was abandoned. In 1960 the promotion of international understanding became an official Danish education policy, and with the economic support from UNESCO, textbooks and teaching methods were improved. That played a major part in imposing a new view of man and a consensus of what was perceived to be morally, scientifically and politically correct, namely that humans were to a greater extent cultural beings than they are products of nature.